

Introit: Dia Internacional de la Tolerància

No és cap nimietat que de tant en tant, especialment en relació amb tot el que està succeint al nostre voltant, reflexionar sobre el valor de la tolerància en una societat multicultural embolcallada per infinitat de credos i identitats plurals, encara que uns quants la descriguin com a una forma d'«apartheid light»; és a dir, una mena de pseudotolerància, atès que la major part dels nouvinguts, diuen, no seran mai considerats com a iguals o acceptats totalment en la nostra societat. Si hom admet que la qualitat moral d'una cultura és mesura per la coexistència amb l'altre i que malda per donar-li resposta compromesa, aleshores el paper de l'educació és fonamental per a transmetre una excel·lent convivència d'ençà que ressalta qualitats com el respecte, el diàleg, l'esperit crític i una més gran sensibilitat davant els greus problemes que assetgen el nostre planeta. Amb la tolerància —mot, per cert, polisèmic—, s'aprèn una determinada manera d'entendre la puixança dels nostres valors i creences i, tal volta, perquè és un aprenentatge cognoscitiu i pràctic, pot créixer o, en canvi, ser totalment ignorada. Més que un dret, la tolerància és una facultat personal i social, prova d'una bona salut mental, invocada en múltiples espais i en contextos plenament diferents. Això indica que hi ha una gran varietat de continguts: es parla de tolerància com a un valor, com a una doctrina i fins i tot com a una virtut. Són tres alternatives que no es contradiuen entre elles, perquè es poden analitzar per separat, o si convé, mirar-les de manera simultània.

Tanmateix, resulta fonamental entendre què és la tolerància, o que és el que es posa en pràctica a través d'ella. Comporta, doncs, un compromís que s'oposa a la seva antítesi, la intolerància. Precisament l'interès per la tolerància ve fixat per la

necessitat de proporcionar criteris i ensems trobar solucions als reptes que sorgeixen en les nostres societats pluriculturals. És tema de recerca per a la filosofia i l'ètica. Si fem cas a l'afirmació que l'ésser humà és un «animal ètic», llavors es necessitaran regles i normes que es posin en pràctica per a definir la conducta i fer-se com a persona, ja que som capaços de tot: «hem inventat la música de cambra —diu el filòsof José Ramón Ayllón— i ahora la cambra de gas»; de manera que hi ha en nosaltres la capacitat del millor i a la vegada del pitjor¹. Sabem com hem d'actuar i, tanmateix, fem el contrari. És quelcom semblant al que va dir Ovidi a *Les Metamorfosis*, «el desig em diu coses que la raó no em diu; veig el millor, no en tinc dubtes, però trio el pitjor»². En poques paraules, la finalitat de l'ètica és esbossar una realitat més habitable per mitjà de l'esforç intel·ligent, que contribueix a l'estabilitat personal i social que ens deslliura de la pura arbitrarietat. Sabem que, dissortadament, la cultura no ha obrat el miracle de fer-nos millors, però ben segur que sense ella, hauria estat encara pitjor del que ha estat. Ja ho va dir en el seu moment el Premi Nobel de la Pau, Elie Wiesel, en el dia de la Memòria de la Xoà: «Mai dels mais tants infants i tantes famílies han estat occits per tants homes, homes generalment instruïts, cultes,

¹ AYLLÓN, José Ramón (2011): *Antropología filosófica*. Barcelona, pàg. 79-81. En aquesta mateixa línia, Rob Riemen diu que la humanitat té una capacitat atterridora per la injustícia, el mal, la crueltat, l'estupidesa, l'egoisme, l'engany i la covardia..., però ahora té la capacitat de ser gran i digna de respecte, que es manifesta en l'art i la ciència, la passió per la veritat, la creació de bellesa i la idea de justícia; veg. RIEMEN, Rob (2023): *L'art d'esdevenir humà*. Barcelona, pàg. 179.

² OVIDI (1996): *Les Metamorfosis*. Presentació i traducció de Jordi PAR-RAMON. Barcelona, pàg. 167 (Llibre VII, 20). En el Nou Testament, hi ha un fragment de la carta als Romans de sant Pau que aquí també tindria cabuda. Diu així: «Veig que soc capaç de voler el bé, però no de fer-lo: no faig el bé que voldria, sinó el mal que no voldria» (Rm 7, 18b-19).

que continuaven a manifestar llur admiració per Goethe, Schiller, Bach, Beethoven, Hegel i Dante». Si ha passat el que ha passat és probablement perquè la cultura, la *humanitas*, ha fet fallida. En definitiva, aquest és el millor dels mons possibles, perquè és el que coneixem. Què és el que regeix la humanitat, si no és la dignitat de l'ésser? És la clau de volta i, rere d'això, la concepció kantiana de la «dignitat humana» entesa com a valor, com a un fi, mai com a un mitjà. Sota aquesta consideració, la tolerància és contemplada com un recurs necessari des d'una visió deontològica, imprescindible per a subsistir com a col·lectivitat. Com deia el qui fou el primer president de la República Txeca, Václav Havel, la salvació de la societat resideix únicament en el cor humà, en la capacitat que té l'ésser humà per a reflexionar, en la bondat i en les responsabilitats humanes. És el mateix que diu el Preàmbul de la Declaració dels Drets Humans: «... que cada persona i cada institució [...] promoguin, mitjançant l'ensenyament i l'educació, el respecte a aquests drets i llibertats...».

Per aquest motiu i altres anàlegs, cada 16 de novembre, se celebra el Dia Internacional de la Tolerància, mercès a la promulgació d'un dels documents més destacats que feren els organismes internacionals amb la col·laboració de llurs estats membres. En la vint-i-vuitena conferència general de la UNESCO celebrada a París en el novembre de 1995, es va prendre l'acord de commemorar anualment aquesta efemèride per tal de mobilitzar l'opinió pública *versus* els perills que comporta la intolerància amb un compromís actiu a favor de la difusió d'una educació tolerant. La idea era i és la de promoure activitats dirigides tant a centres educatius com al públic en general. El document precisa de manera clara que la tolerància és l'eix principal dels drets humans, del pluralisme de la democràcia i de l'estat de dret. És l'harmonia en la dife-

rència. Rebutja dogmatismes i absolutismes. Des d'una posició realista, cadascú és lliure de triar les seves idees, no faltaria més, però ha d'entendre que l'altre també gaudeix de la mateixa llibertat; això exigeix que s'ha de donar llum verda a la diversitat, atès que ningú té dret d'imposar les seves opinions a la resta. Ara bé, no totes les opinions tenen carta blanca, especialment les que denigren, desacrediten i fan mal al progrés. Hom no pot escudar-se en la llibertat d'expressió i així vexar la gent de manera barroera.

Així mateix, la declaració esmenta el paper de l'Estat respecte a la justícia i la imparcialitat en matèria de legislació, evitant l'exclusió i la marginació i promocionant al mateix temps el caràcter multicultural dels individus i llurs comunitats. Insisteix en les dimensions socials en les quals vivim, marcades per la mundialització de l'economia, de la mobilitat migratòria, la integració i la interdependència, la urbanització i el canvi de les formes d'organització social. Rellevant en el document és l'educació, considerada com l'instrument més eficaç per a prevenir la intolerància —susceptible d'esperonar a la violència i la xenofòbia—, que lluita en proposar programes i polítiques de compromís que contribueixin a la comprensió, la solidaritat i la tolerància entre uns i altres; d'aquí el fet de suscitar mètodes sistemàtics i racionals d'ensenyament tolerant. Endemés, és fonamental el model d'educació inclusiva que compta amb la responsabilitat de tota la comunitat educativa que inclou a més de l'alumnat, el professorat i els centres, les famílies i les administracions corresponents per tal de superar qualsevol classe de segregació; en altres paraules, els tres cercles: escolar, familiar i social. Una educació inclusiva implica acollir a tots i totes i això hauria de suposar el final de les etiquetes.

Tolerància, quina paraula més lletja! —deia l'assagista francès Albert Jacquard—, ja que fàcilment tolerar demana acollir les coses a contracor, deixar fer, permetre, no prohibir. Potser, malgrat la seva accepció negativa, és la primera passa cap al reconeixement d'altri i això és ja per si mateix, una conquesta. Estem parlant d'una actitud que pretén no fer mal als altres: no segueixen els meus costums, no passa res; mengen diferent, bon profit; la seva religió té altres deïtats, què hi farem; parlen una altra llengua, fixa-t'hi i aprèn; s'estimen tot i ser del mateix sexe, assumeix-lo i acull; tenen la pell d'un color divers, ves per on; són dones, què fem per entendre-les³. La pràctica de la tolerància ens planteja «suportar en els altres alguna cosa que desaprovem», segons les definicions que donen els diversos diccionaris consultats. Aborda el com encaixar les diferències, perquè de diferents realment ho som tots. Ens hem d'anar acostumant a conviure amb diverses cultures en un mateix indret i cal interessar-se per elles tot respectant-les. Ja és hora d'oblidar-nos d'una tolerància condescendent que només pensa en 'suportar', 'consentir' o 'permetre' i substituir-la per la convivència entre distants o per una estimació sincera, millor que no pas quedar-nos amb una fàcil posició indulgent o, a vegades, ni això. Amb tot, com veurem més tard, cal passar per les definicions. Tolerar procedeix del vocable llatí «tol·lere» que, com hem dit abans, significa «suportar», «aguantar». Suportar la diferència o la discrepància, aguantar —d'acord amb alguna realitat més rellevant—, a aquelles persones que no comparteixen les mateixes creences. Però el mot és ambigu i fàcilment manipulable, que s'inscriu en un laberint de tòpics comuns que han esdevingut molt populars, entre els quals, l'expressió «cultura de la tolerància» sense saber ben

³ Citat per TUSON VALLS, Jesús (1998): *Històries naturals de la paraula. El llenguatge i l'experiència*. Barcelona, pàg. 103 i ss.; JACQUARD, Albert (1987): *Elogio de la diferencia*. Barcelona, pàg. 197-198.

bé què s'entén per cultura i què per tolerància. Potser el principal avantatge és que no té uns límits definits i, per això mateix, no és necessari precisar-la. La insatisfacció que produeix l'expressió juntament amb els perills que arreu, especialment les perorades polítiques i moralitzants, han de ser superades per un discurs seriós i alhora inqüestionable.

D'entrada, «tolerància» apunta a la capacitat de «deixar pas a» allò que s'oposa a les meves certes. A partir d'aquí es pot ampliar a l'acte de conviure amb les persones que no són, pensen o actuen com nosaltres. Si hom s'hi fixa en el lèxic, no hi ha una paraula neutra intermèdia entre tolerància i intolerància. Aquesta última no produeix necessàriament una noció de tolerància, però sí que pot degenerar en un coneixement indeterminat i fins i tot buit de contingut. De tota manera, hi ha un altre sentit, molt diferent del suara esmentat i que ens ve del món grec, *tálanon*, 'balança' (llatí *talentum*) en què grecs i romans calculaven el pes de les mercaderies; o sia, era una unitat de pes. Ja tornarem més endavant sobre aquesta definició.

Des d'una anàlisi més exhaustiva, no hem de confondre o vincular tolerància amb respecte, o amb la pau o, fins i tot, l'equilibri de les diferències a costa de mistificacions conceptuals i paraules altiloqüents. D'acord amb l'ús que es faci d'alguns termes, sovint de manera intencionada, es pot dir una cosa o una altra, ja que rere els apel·latius s'amaguen relacions tendencioses i desmesurades, expressions racistes, odi i, sobretot —com molt bé diu Sami Naïr—, molta ignorància voluntària. Segons com s'emprin les paraules poden reproduir encara més

allò que un vol combatre. En el fons revela l'estructura de prejudicis d'una comunitat que comparteix un mateix imaginari⁴. Vegem-ne algunes qüestions a tall d'exemple, amb les quals tornarem a insistir després: expressions que podríem marcar com a ocasionalment indeterminades, com el racisme, xenofòbia, antisemitisme, intolerància, violència, pràctiques discriminatòries, nacionalisme agressiu, etnocentrisme, on la reacció contrària a tots aquests mals és la tolerància. L'entorn ajuda, com la degradació de les condicions econòmiques, que es col·loca en la mateixa posició que algunes de les seves conseqüències. També les circumstàncies de moda i els temors futurs, com si fossin amenaces. A més, cal parar esment en la imprecisió de nivells entre la sola tolerància i la cooperació. A sobre, l'ús de la paraula 'intolerància' és sospitosa, perquè s'entén, en general, l'encarnació del mal. Els 'intolerants' són grups d'agitadors, escamots revolucionaris d'alliberament, grups armats, i d'altres il·luminats que practiquen l'eliminació física dels que no pensen com ells. Però aquests no són 'intolerants', sinó assassins o criminals i no té res a veure amb la intolerància, de manera que és totalment inadequat qualificar els criminals com a intolerants. Vet ací que la tolerància és sospitosa quan s'equipara a la igualtat de totes les opinions, creences i pràctiques, com si fossin universalment correctes. No es pot donar la raó a qualsevol conducta, tant si és justa o no. La tolerància té a veure amb la conformitat del meu dret a creure i a preservar una veritat amb el dret de l'altre a no creure-hi i fer, consegüentment, el que considera més oportú.

En el context d'una societat cosmopolita i global, el reconeixement descansa en la defensa de les diferències. Puc reconèixer la validesa del meu dret a això o allò altre, però no puc

⁴ NAÏR, Sami (2010): *La Europa mestiza. Inmigración, ciudadanía, code-sarrollo*. Barcelona, pàg. 353-354.

negar el dret que té l'altra persona a desitjar una cosa totalment distinta. La dignitat, la llibertat no pertany a aquesta o aquella cultura, sinó que correspon a la persona mateixa. Les desavinences identitàries són irreductibles i a voltes donen peu a posicions polivalents o fins i tot a enfrontaments que se sostenen en la discriminació, el rebuig, àdhuc en la voluntat de destruir la resta. Això ens demostra fins a quin punt tot pot ser manipulable i mal·leable, circumstància que ens fa pensar que totes les consciències tenen un preu, especialment si s'orienten cap a l'obtenció de guanys i avantatges. L'espai idoni per a les llibertats individuals i col·lectives no és altra que la democràcia, però aquesta ha de lluitar contra una patologia recurrent, la tirania. La tirania, segons els pensadors clàssics, era contemplada com una forma de govern opressora, defectuosa i corrupta, que ben bé podia sorgir de l'abús i de la degradació que experimentava la mateixa societat liberal. L'exacerbació i el desordre dels desigs resulta que és el principal faedor de la decadència de l'ordenament racional democràtic. Sembla que l'estratègia de la tirania és la de revestir-se dels hàbits de la democràcia, però l'únic que fa és utilitzar els discursos i la llibertat contra la mateixa llibertat, les institucions i els drets democràtics contra la mateixa democràcia, amb l'únic propòsit de coaccionar, imposar o reprimir el conjunt de la ciutadania.

La tirania tant l'exerceixen les majories com les minories, ambdues perilloses si no hi ha cap sedàs que reguli l'ètica. Una ètica que té una doble exigència: cap a un mateix i cap a l'altre. Això ens fa pensar que si refusem els valors democràtics d'autonomia individual, igualtat, els drets i la dignitat de les persones, aleshores el que estem fent és oprimir-les. Sense cap mena de dubte que la submissió voluntària existeix, però el problema rau en algunes pràctiques antinòmiques a l'autonomia individual i a la dignitat humana, que són acceptades o

disfressades aparentment d'elecció autònoma, tot justificant els abusos com si és tractes d'una opció lliure. Marginar a un ésser humà per la seva disposició sexual, religiosa, ètnica o cultural, atempta contra els valors considerats universals, que són aquells que exclouen tota discriminació i que tenen cura de la persona com a ciutadana lliure i igual. El principi de justícia és la paritat. Això demana imparcialitat i objectivitat pel que fa a les diferències. Exigir el respecte de l'honorabilitat que mereix tota persona, representa el reconeixement de la idea normativa de la humanitat de cadascú, malgrat que alguns es comportin de manera indigna. Dels drets fonamentals es dedueixen els valors i el decòrum que naturalment es mereix tota criatura. La dignitat humana se sustenta dins d'un horitzó moral, en el qual la persona mai pot ser considerada com un mitjà, sinó sempre com un fi en si mateix. Algunes persones estan convençudes que l'alternativa més viable per a la millora social és la col·laboració recíproca. Si hom renuncia a la solidaritat, per cobdícia o per egoisme, aleshores cau en la jerarquització social i en el despotisme. En conseqüència, tot això es sustenta en una moral de llibertat, solidaritat i justícia per a superar els instints destructius que també formen part de la nostra naturalesa. Més enllà del darwinisme social, o el creacionisme, existeix l'ajuda natural entre uns i altres. El problema real és que en les estructures de poder hi ha com a revers l'opressió, una dictadura que campa il·legítimament per les entranyes de la democràcia. Respecte a la llibertat, aquesta no ha d'estar sotmesa a cap mena de servitud ni a la discriminació social, ja que és indissociable dels vincles intersubjectius. La llibertat no reclama necessàriament adhesió a una concepció individualista de la societat; és autònoma i ensems crea lligams a través dels quals deixa de ser abstracta i anònima per a tornar-se concreta, arrelada a l'experiència, a la societat, en el viure i en la decisió d'actuar junts.

D'altra banda, sembla mentida que en el dia d'avui hàgim de parlar de dogmatismes que subtilment amaguen una malèvola influència i que comporten un esperit sectari de separació i alhora d'enfrontaments. Encara que no es faci volgardament —altres sí que ho fan de manera oberta i desvergonyida—, hi ha imposicions ideològiques, adoctrinaments, que són susceptibles de manipulació. Abans, l'exclusivitat d'aquest pensament era propi de les Religions del Llibre, que restaven empresonades per la seva mateixa doctrina i no deixaven respirar les idees. Sembla que quan s'institucionalitzen les intuïcions, fàcilment aquestes es poden convertir en inflexibles. Potser és un moviment necessari, per tal d'evitar el caos. Tanmateix, quan t'aferres al teu projecte pontificant les seves benaurances i d'alguna manera les imposes als teus semblants, pensant que gaudeixes de l'absoluta veritat, això pot arribar a ser incompatible amb la llibertat de consciència. Potser ens manca la capacitat de conciliar el poder intel·ligent amb el poder de la sensibilitat. Els dogmatismes, probablement, tenen a veure amb la puixança de l'absolutisme, amb el poder, amb les rivalitats de prestigi, en curses de noblesa, en imposicions o paraules afins on arrapar-se, que esdevenen una traïció a la llibertat de pensament, car xoquen amb la consciència individual. El dogmàtic considera que les seves expectatives són les úniques veritables i, per això, adoctrina, mentre que nega les versemblances dels altres.

En el transcurs dels segles, l'adoctrinament fou el vademècum de tantes confessions cristianes. La imposició d'aquest pensament hegemònic no reconeix cap classe de paradoxa, ni cap objecció, protesta o refutació. Si no estàs a favor, aleshores vol dir que estàs en contra. Aquí no existeixen els matisos, o blanc o negre; així que, no es toleren zones grises. I amb l'adoctrinament, el que ve a continuació és el flagell. Quan el

frare dominic Bartolomé de las Casas, gran defensor de la cultura i dels drets dels indígenes americans, es va oposar a la política colonitzadora de la Corona d'Espanya, va recomanar la importació d'esclaus negres capturats en el continent africà per tal d'alliberar els nadius dels treballs forçats. Es diu que, posteriorment, es va penedir de tal suggeriment. És com despullar un sant per vestir-ne un altre. El problema roman. És cert, com deien els clàssics, que l'ésser humà s'ha de rebre tal com és, amb les seves llums i ombres. Amb tot, ha de bregar contra una cultura estancada, que domina autoritàriament l'individu. I això pot esdevenir perillós. Cal fer grans esforços per a suprimir els argumentaris absoluts, per tal d'estar oberts a un pensament no autoritari; qui sap si més tolerant. Conseqüentment, el dia Internacional de la Tolerància, ens recorda i proposa alternatives, rebutja tant el dogmatisme com l'absolutisme i on les discrepàncies ideològiques no impedeixin compartir la cavallerositat d'una conveniència pública sense violència. Ben mirat, conté els seus límits: tota norma o regla moral, exigeix el rebuig de qualsevol dany, acte o capteniment que inclogui quelcom que no pot ser tolerat. Compte, però, no caiguem en el relativisme de la veritat. A més, caldrà reinventar-la des del precís instant que sorgeixen nous estils de vida que comencen a conviure en un mateix context. Si la veritat, que és una exigència irrenunciable del progrés democràtic, es desintegra en falsedats i enganys, aleshores afectarà l'espai per a un diàleg significatiu i alhora crític, que no tindrà referents ni control material ni crítica social. De tota manera, afrontar les divergències o senzillament els desacords, suposa transformar-se o evolucionar, puix que és un dels requisits per tal de comprendre a l'altre; només els que estan disposats a revisar llurs creences i opinions, poden trobar un terreny adobat. La tolerància reclama, en el fons, qüestionar les veritats com a tret principal per a percebre la diversitat que gaudeix tot grup humà. No tot és legítim, perquè hi ha coses que són

inadmissibles. En nom de la llibertat, podem construir totalitarismes. Quedem-nos, doncs, amb aquesta norma de tolerància: no posar com a regla de la convivència pública una creença que només tu i els teus comparteixen, encara que et sembli veritat, i atén, en tot cas, a formular-la de manera no absoluta i que esdevingui comprensible per als que no prenen part en ella. La tolerància és tot un aprenentatge, el lent exercici de la raonabilitat.